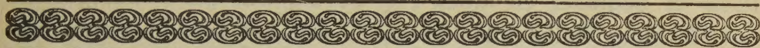
Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.
Redactie-Adres: Prof. Dr T. HOEKSTRA te Kampen.
Aflevering 2. **Juni 1926.**

HET SCHOTSCHE PRESBYTERIANISME EN DE GEREFORMEERDE THEOLOGIE

door
Prof. RENNEDY CAMERON van Edinburgh.

Het Schotsche Parlement van 1560 herriep elke vroegere wetgeving ten gunste van den R.-K. godsdienst, en erkende het Protestantisme als de nationale godsdienst. Eene geloofsbelijdenis (de Schotsche belijdenis), opgesteld door de geestelijkheid, werd datzelfde jaar goedgekeurd „als eene leer, gegrond op het onfeilbare Woord van God." Deze geloofsbelijdenis bleef in gebruik, totdat zij werd vervangen door de Westminster belijdenis. „Dus ontstaan de Schotsche geloofsbelijdenis en de kerk van Schotland bijna op hetzelfde oogenblik, zoodat het moeilijk te zeggen is wie den voorrang heeft in tijdsorde."

Vanaf het begin, hoewel het niet zeer duidelijk was, nam het bestuur der kerk eene Presbyteriaansche kleur aan. Na verloop van tijd kwam haar Presbyteriaansch karakter duidelijker uit, totdat de kerk onder leiding van Andrew Melville, de Kerk dit al meer beschouwde als de bijzondere door God aangewezen vorm van kerkbestuur.

Door de groote gebeurtenis der Reformatie werd Schotland niet alleen „een onverwinbaar bolwerk" van het orthodoxe Protestantisme, maar het land ontving ook wat het geestelijk noodig had, en een nieuw tijdperk was geopend in zijn ge-

schiedenis. Zijn Protestantisme was niet slechts een ontkenning van den R. K. godsdienst. Het was in hooge mate praktisch in beginsel en doel. Het gevolg was eene voortgaande ontwikkeling welke alles overtrof, wat het land te voren had ervaren.

De koningen van het huis Stuart, die geheel vervuld waren van de gedachte van het goddelijk recht der koningen, waren in voortdurende botsing met de kerk. De kerk besefte dat, als het goddelijk recht der koningen in de plaats van het goddelijk recht der pausen zou gesteld worden, de strijd der Reformatie nog slechts aan het begin was. Daarom hield de kerk gedurende eene lange en ernstige worsteling vast aan haar recht op vrijheid van wereldlijken invloed in alle geestelijke zaken. Het huis Stuart zag in dat, als de eisch der kerk werd ingewilligd, hun wensch volstrekt onbereikbaar zou zijn. Dus namen zij zich vastbesloten voor de macht van het Presbyterianisme te verbreken, en te vervangen door de meer plooibare macht van het Episcopalisme.

Gedurende den strijd werd het Presbyterianisme eindelijk in het nauw gebracht en moest het eene bloedige vervolging ondergaan. Eindelijk tot opstand geprikkeld, erkenden de Covenanters de Stuarts niet langer, en bereidden het land voor op de revolutie van 1688, en het plaatsen van den Prins van Oranje op den Engelschen troon.

In 1690 herstelde het Parlement het Presbyterianisme, keurde de geloofsbelijdenis goed, herriep elke wet, die aangenomen was ten gunste van de bisschoppelijke regeering, en zoo was de Presbyteriaansche kerk van Schotland nogmaals hersteld als de kerk van het koninkrijk.

Verder, met het oog op de vereeniging der beide koninkrijken Engeland en Schotland, werd het aan de leden der commissie die door Schotland gezonden waren om met de commissarissen in Engeland te onderhandelen, verboden om „te handelen over of betreffende eenige wijziging van den eeredienst, de tucht en het bestuur der kerk van dit koninkrijk, zooals deze nu door de wet zijn vastgesteld." Een Acte van

Waarborg (security) werd ook door het Schotsche Parlement in 1706 aangenomen, die den genoemden waren Protestantschen godsdienst en den eeredienst, de tucht en het bestuur van deze kerk bevestigde en bekrachtigde om zonder eenige wijziging voor het volk van dit land in alle opvolgende geslachten te blijven voortbestaan." Er werd verder bepaald „dat deze Acta van Waarborg, met de bevestiging daarin vervat, in de toekomst altijd moest worden gehouden en beschouwd als eene fundamenteele en belangrijke voorwaarde van elk Tractaat van Unie, dat vastgesteld zou worden tusschen de twee koninkrijken zonder eenige wijziging of afschaffing er van op welke wijze dan ook." Dus werd deze Acte van Waarborg ingevoegd in het Tractaat van Unie, en ook in de wet van het Parlement van Schotland, waardoor het Tractaat werd bekrachtigd, en eveneens in de overeenstemmende Acte van het Engelsche Parlement. Door deze bepalingen werden het Parlement en de kerk plechtig verbonden om de Protestantsche Presbyteriaansche kerk en den godsdienst, zooals het dus was vastgesteld, te doen voortbestaan.

Op het oogenblik worden er onderhandelingen gevoerd voor eene Unie van de Kerk van Schotland en de Vereenigde Vrije kerk, die de twee groote Presbyteriaansche kerken van Schotland zijn. Als voorbereiding voor zulk eene vereeniging stelde de kerk van Schotland eene verklaring op, en deze ontving de bekrachtiging van het Parlement in 1921, en voortaan zal zij een constitueerend en zeer belangrijk deel worden van de kerkorde. Door de oude statuten was de kerk gebonden om de geheele leer der geloofsbelijdenis ondubbelzinnig getrouw te blijven. Bij de wetgeving van 1921 heeft de kerk zich het „recht verzekerd om, vrij van inmenging van het wereldlijk gezag maar onder beveiliging tegen eigenwillige handelingen en van wetgeving door de kerk zelf, de minder belangrijke punten van haar belijdenis op te stellen of aan te nemen, om te verklaren den zin, waarin zij haar geloofsbelijdenis verstaat, om de wijze van uitdrukking daarin te wijzigen, of

andere leerstellige bepalingen te formuleeren en om de verhouding van haar ambtsdragers en leden daartegenover te bepalen, maar altijd in overeenstemming met het Woord van God, en de fundamenteele leerstellingen van het christelijk geloof, vervat in de genoemde belijdenis, over welke overeenkomst de kerk alleen zal oordeelen, met behoorlijke inachtneming van de vrijheid van meening ten opzichte van punten, die niet den wezenlijken inhoud van het geloof raken.

Er wordt soms beweerd dat de vrijheid, die de kerk zich heeft verzekerd onder deze wetgeving die is, waarop zij in 1842 aanspraak maakte en welke vertolkt wordt in haar Eisch, Verklaring en Protest van 1842. De schrijvers van dat historisch document wenschten geen klacht in te dienen tegen het onderwijs der belijdenis en trachtten dit niet te verzwakken.

Hun Eisch was niet vrijheid om de leer te veranderen, maar vrijheid van Erastiaansche inmenging door den Staat in het uitoefenen van de geestelijke functies van hun kerk met betrekking tot de in dienst stelling en de afzetting van ambtsdragers en de organisatie van haar gemeenten. De vrijheid, die nu verkregen is, is eerder die, welke de gematigde (Moderate) partij in de Schotsche kerk reeds in 1770 dringend eischte, en die ontheffing was van de verplichting die zij op zich hadden genomen door hun ordeningsbeloften, om de geheele leer der geloofsbelijdenis te gelooven en te handhaven.

Zooals wij later zullen zien, nam the Church of the Revolution Settlement in haar grondwet geen voorbereidende maatregelen op, ingeval de meerderheid wilde breken met het verleden door de geloofsbelijdenis te wijzigen. Zij aanvaardde alle mogelijke wettelijke maatregelen tegen zulk eene handeling, daar zij overtuigd was, dat het onderwijs van haar belijdenis naar de Schrift was. Zij overwoog, dat de kerk geheel afhankelijk was van de Schrift ten opzichte van haar kennis van de christelijke leer — dat buiten de openbaring zulk onderwijs niet te verkrijgen was. Verder was het haar overtuiging dat *alle* geopenbaarde waarheid goddelijk gezag had, en daarom moest worden aanvaard.

Het lijdt weinig twijfel, dat de houding van de Moderne kerk tegenover de Schrift grootendeels den heerschenden afkeer verklaart, die aan den dag gelegd wordt met betrekking tot de oude geloofsbelijdenissen.

Voor 1921 deed de kerk van Schotland twee pogingen om verzwakking van de onderteekening der belijdenis te verkrijgen.

In 1889 nam zij eene oudere formule aan, in de meening, dat zij minder streng in haar uitdrukkingen was dan degene, die toen in gebruik was. In 1905 verkreeg zij de goedkeuring van het Parlement om eene nieuwe formule op te stellen, wat zij ook deed. Zij is kort en onbelijnd vergeleken met de voorafgaanden.

De Vereenigde Vrije Kerk is het resultaat van eene Unie, die plaats had in 1900 tusschen de Vereenigde Presbyteriaansche kerk en de groote meerderheid der Vrije Kerk. Deze beide kerken hadden vóór 1900 eene Verklaring (Declaratory Acts) aangenomen. Toen besloot de Vereenigde Vrije Kerk als volgt: „De Algemeene Synode verklaart opnieuw en bepaalt dat .... deze kerk van tijd tot tijd het eenige en uitsluitende recht en de macht heeft, zooals de plicht het kan eischen om, door haar kerkelijke gerechtshoven haar constitutie en wetten, ondergeschikte belijdenissen en formules te wijzigen, te veranderen, er aan toe te voegen en te matigen en te beslissen en te verklaren wat deze zijn, en zich te vereenigen met andere christelijke kerken, altijd overeenkomstig het Woord van God, en ook met beveiliging tegen eigenwillige handelingen en wetten, in welke gevallen de kerk zelf zal voorzien, over welke overeenstemming de kerk zelve, handelend door haar kerkelijke gerechtshoven alleen zal oordeelen, en in het bewustzijn van directe verantwoordelijkheid aan het eeuwig levend Hoofd der kerk en van verplichting tegenover alle leden der kerk."

Het ontstaan van deze wetgeving was het oordeel van het Hooger Huis in de groote kerkelijke rechtszaak van 1904, dat

geheel afkeerig was van de eischen der Vereenigde Vrije Kerk en gunstig gestemd tegenover de Vrije Kerk. De beslistheid der uitdrukkingen was, zooals reeds is aangewezen, eene kenmerkende eigenschap van de geloofsbelijdenis en onderteekening onder eene vroegere kerkorganisatie. Zulk eene beslistheid waarborgde zekerheid van belijden en het recht om een trouw vasthouden aan de geloften der ordening te handhaven. In 1904 vond de wereldlijke rechtbank in de Vrije Kerk zelfs eene zeer kleine minderheid gerechtigd om de tyrannieke pogingen van eene overweldigende meerderheid te tarten, die hen wilde doen afwijken van het getrouw vasthouden aan hun ordeningsgeloften, daar er geene dubbelzinnigheid wat betreft de voorwaarden der Vereeniging bestond en geene bepaling voor eenige verandering er van door de meerderheid der Algemeene Synode. Er werd daarom vastgesteld om nooit weer op gelijke wijze haar gezag te laten betwisten, dat de Vereenigde Vrije Kerk de wet van 1906 deed aannemen, waarnaar wij juist hebben verwezen.

Door de wet van 1921 en 1906 behouden de Kerk van Schotland en de Vereenigde Vrije kerk zulk eene onbelijnde verhouding tot de geloofsbelijdenis, waardoor het onmogelijk gemaakt wordt te bepalen, wat het juiste standpunt is, hetwelk zij omtrent de leer innemen. Wat met zekerheid gezegd kan worden is, dat het niet is, wat het was. De leer is bij hen in eene toestand van voortdurende verandering. Inderdaad levert de verdraagzaamheid, die betracht wordt met betrekking tot de publieke uitspraken en de gepubliceerde stellingen van hun leidende predikanten en leeraars, een ontwijfelbaar bewijs van eene groote afwijking van het Calvinisme van vroegere tijden. Men kan niet zeggen, dat de leerstukken, die het punt van discussie zijn, niet de belangrijke stukken der belijdenis raken, maar zij zijn in vele gevallen de fundamenteele artikelen van den Christelijken godsdienst, zooals de geboorte uit de maagd, de Godheid van Christus en de plaatsvervangende verzoening.

De gevolgen van de nieuwe leering zijn : gebrek aan waardeering van de gezonde leer, onverschilligheid ten opzichte van den godsdienst, groei van grof materialisme, eene daling van het zedelijk peil, eene toeneming van groote misdaden, eene buitensporige voorliefde voor vermaak en het verdwijnen uit huis en werkplaats van de liefelijke atmosfeer van „de godzaligheid met vergenoeging."

De volgende uitspraken illustreeren de houding van deze twee groote kerken met betrekking tot de Schrift, waarnaar wij reeds hebben verwezen :

Men vertelt, dat Ds. Dr. John White, Moderator van de Kerk van Schotland gezegd heeft : Terwijl zij de herziening van hun belijdenissen afwachtten bij het licht, dat uit het Woord Gods was uitgestraald, sedert deze het eerst waren opgesteld, had de kerk, door middel van eene verzwakte formule, ondertusschen de leiding overgedragen aan personen, die geroepen waren den last der nieuwe gedachten en kennis op hunne schouders te nemen, en de waarheden der geloofsbelijdenis op levende en voortgaande wijze te vertolken. Het oude gezag van den kansel, en de dogmatische toon in de prediking, ontleend aan een onfeilbaren Bijbel, was weg. De gemakkelijke gave van de gezaghebbende waarheid in het geschreven Woord werd ontzegd aan den predikant en de gemeente. De oude beschouwing van den Bijbel had wonderbare kracht, zij maakte den invloedrijken evangelist van het verleden, maar deze steun van de dagen der oude orthodoxie was weg.

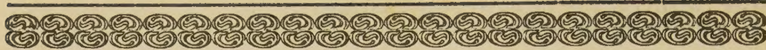
In eene brochure, die eenigen tijd geleden door de Vereenigde Vrije Kerk werd uitgegeven, werd het onderwerp behandeld door middel van vragen en antwoorden, zooals de volgende : „Gelooven wij, dat ieder woord in den Bijbel waar is ? Neen ...... Keuren wij alle moreele gedachten, die in den Bijbel worden uitgesproken goed ? Neen, zeker niet. Beschouwen wij den Bijbel als onfeilbare historie ? Neen. Stemmen wij in met al de meeningen van den apostel Paulus ?

Neen ...... Wij weten, dat groote gedeelten van de eerste boeken van het Oude Testament in het geheel geene geschiedenis zijn, volgens de hedendaagsche beteekenis. En wij verwachten niet hierin historische nauwkeurigheid te vinden omtrent gebeurtenissen uit het verleden ...... Wat is de Bijbel dan voor ons ? Deze is eenvoudig de geschiedenis, hoe gedurende lange eeuwen de menschen zich langzamerhand opwerkten van primitieve godsdienstige begrippen, en zeer primitieve moreele gedachten tot de verhevenste hoogten van geestelijke ontwikkeling, welke het menschelijk geslacht nog ooit heeft bereikt."

Van de verschillende takken van het Presbyterianisme in Schotland houden alleen de Vrije Kerk, de Vrije Presbyteriaansche Kerk, de Vereenigde Oorspronkelijke Afgescheidene Kerk, en de Gereformeerde Presbyteriaansche Kerk — die de kleine kerken zijn — zonder voorbehoud vast aan de geloofsbelijdenis. Zij zijn allen Calvinistisch in hun leerstellig belijden. De twee groote kerken hebben de kerkelijke bepalingen van de regeling uit de dagen der Revolutie gewijzigd en hebben eene leervrijheid verkregen, die vroeger nooit door de Presbyteriaansche kerk in Schotland werd geeischt. Tot nu toe werden er maatregelen genomen om zich er van te verzekeren, dat de leer der kerk niet zou afhangen van de meerderheid, die te eeniger tijd de oppermacht zou kunnen hebben in haar kerkelijke gerechtshoven. Deze regeling is nu omgekeerd en er is eene toestand geschapen, die geheel eenig is in de geschiedenis der Schotsche kerk. Principal Cairns van het college der Vereenigde Vrije Kerk te Aberdeen zegt hiervan dat het „zonder antecedent is in de geschiedenis van eenige kerk in Groot Brittanje sedert de Reformatie."

De vraag kan te recht gedaan worden of eene kerk, die onder den invloed van de reactionaire machten der eeuw is, waarschijnlijk de vrijheid zal gebruiken, die door haar wordt geeischt met het oog op het propageeren en het verkondigen van het evangelie. Een harde strijd wordt heden gevoerd

tusschen het bovennatuurlijke en het natuurlijke, en het staat te bezien of het Modernisme of de richting, die vasthoudt aan het evangelie de overhand zal verkrijgen. Er zijn vele betreurenswaardige bewijzen dat zij, die vasthouden aan het evangelie, niet veel hulp hebben te verwachten van de groote kerken in Schotland, en de gevolgen moeten uiterst schadelijk zijn voor het godsdienstig leven van het land.

DE MILITAIRE DIENST IN HET LICHT DER GEREFORMEERDE BELIJDENIS *)

door

J. J. C. VAN DIJK.

Het tot mij gerichte verzoek om het onderwerp: „De militaire dienst in het licht der Gereformeerde Belijdenis" op deze Vergadering in te leiden, heb ik gaarne aanvaard, hoezeer ik mij aanstonds bewust was van de moeilijkheden die zich daarbij zouden voordoen.

Vooreerst toch bestrijkt het onderwerp een terrein zóó uitgebreid, dat in den korten beschikbaren tijd slechts hoofdzaken kunnen worden behandeld, terwijl zelfs voor een deel met het slechts aanduiden van vraagpunten zal moeten worden volstaan. En voorts is over het onderwerp, of liever over de conglomeratie van onderwerpen, reeds zooveel geschreven, dat het niet alleen moeilijk zou zijn daaromtrent iets nieuws mede te deelen, maar ook om te ontgaan dat eene herhaling worde gegeven van het geen elders beter en uitvoeriger is gezegd dan het in eene korte inleiding mogelijk zal zijn.

Ik zeg dit om mij reeds bij voorbaat te verweren tegen mogelijke opmerkingen, dat ik argumenten bezig die reeds elders in uitnemenden vorm zijn gegeven. Heb ik de bedoeling goed verstaan, dan verwacht men niet anders dan in eenigszins overzichtelijken en beknopten vorm eene samenvatting van hetgeen van Gereformeerd standpunt over het vraagstuk kan worden en is gezegd. Een hoogere pretentie wil deze inleiding niet hebben.

*) Referaat gehouden op de vergadering van de Geref. Predikanten-vereeniging 7 April te Utrecht.

Ik meen hieraan nog iets te moeten toevoegen. Het is de theologie die krachtens hare centrale positie onder de wetenschappen in de vraagstukken van cultuur en levenspraktijk licht heeft te verspreiden, die het licht van Gods Woord heeft te doen vallen ook op de verhoudingen in het natuurlijke leven, hetzij de mensch als individu beschouwd, hetzij in het verband van maatschappelijke kringen of ook in het staatsverband. En nu zou het een waagstuk zijn geweest in dezen theologischen kring met eene inleiding te komen, ware het niet dat juist in 't bijzonder van theologische zijde op zoo uitnemende wijze de bouwstoffen waren bijeengebracht. Het is uiteraard ondoenlijk hier eene opsommig te geven van alle belangrijke geschriften en artikelen, die over dit onderwerp het licht hebben gezien of waarin belangrijke beschouwingen zijn opgenomen. Slechts worde eene uitzondering gemaakt voor enkele geschriften die door doelstelling en inhoud in 't bijzonder de aandacht verdienen en waaruit in ruime mate geput is, mede om voortdurende verwijzingen te ontgaan. Ik noem dan: „Het probleem van den Oorlog", „Christendom, Oorlog, Volkenbond", „De navolging van Christus en het moderne leven", alle van Dr Bavinck; „Het probleem der weerloosheid" van Dr Slotemaker de Bruine; „Oorlog" van Dr de Sopper; „Oorlog en Christelijk geweten in de 5e eeuw", van Dr Haitjema; „Dienstplicht en geweten" van Dr de Moor; „Het probleem van den Oorlog en de roeping van den godsdienstigen mensch" van Ds Westerman Holsteijn; „Het Tolstoyisme" van Ds Wisse; „Internationale politiek en Evangelie" van Dr Max Huber; „Ons standpunt inzake Oorlog" van den Heer Idenburg.

Het wekt geen verwondering, dat het samengestelde vraagstuk van den „militairen dienst" in deze tijden op bijzondere wijze de aandacht vraagt. De wereldoorlog met zijne verschrikkingen is ten einde en het is mogelijk geworden eenigermate het lijden te peilen, dat met den oorlog gepaard ging of daarvan het gevolg is geweest. Het lijden der menschheid,

physiek en geestelijk ; we noemen slechts het verlies aan levens en gezondheid, het groeien van verbittering en haat tusschen de volken, de zedelijke verwildering en geestelijke inzinking, de vernietiging van cultuurwaarden en materieele goederen, de ontwrichting van het economische leven, het gebukt gaan onder een ondraaglijken schuldenlast. Een wereld van ellende en daarbij niet te vergeten de schade, toegebracht aan het geloof in het Christendom als een onverwinbre kracht ten goede en aan den arbeid tot verbreiding van het Evangelie onder de niet gedoopte volken.

De hooggespannen verwachtingen, dat met het afsluiten van den wereldoorlog het tijdperk van den durenden vrede zou worden ingeluid, dat de menschheid, tot in het diepste geschokt door het proces van vernietiging en verschrikking, geen ander streven zou kennen dan het heelen der geslagen wonden, het herstellen van de vreedzame gemeenschap der volken en het voorkomen van alle gewelddadige oplossing van geschillen, zijn niet in vervulling gegaan. Ja, er is nauwelijks een periode aanwijsbaar, waarin zooveel conflicten zijn gerezen en waarin zoo voortdurend macht en geweld hebben geheerscht ; weliswaar heeft de Volkenbond eenig strijdstillend- of -voorkomend werk kunnen verrichten, maar het vertrouwen in eene organisatie, die zelf nog beheerscht wordt door belangentegenstellingen, die voortdurend strijd in eigen boezem doet zien, is nog allerminst gevestigd.

Hoezeer in een enkel opzicht eenige beperking van de bewapening is tot stand gekomen nl. ter zee, is van ontwapening, gelijktijdig en internationaal, nog allerminst sprake en drijft het onderlinge wantrouwen der Staten tot versterking of althans handhaving op sterkte van de weermacht en tot allianties, die de zekerheid moeten geven bij een komend conflict de sterkste te zijn.

Geen wonder, dat de roep van de vredesvrienden uitgaat tot ontwapening, maar hier past onderscheiding, want niet alles wat zich aandient als gegrepen door het vredesideaal, staat op denzelfden bodem. Daar zijn er, die zich keeren tegen

elke rechtsorde en uit dien hoofde tegen elke daad die uit handhaving der rechtsordening voortvloeit, dus ook tegen wapengeweld. Daar zijn er, die zich verzetten tegen de *bestaande* rechtsorde, dus ook tegen de organen die in staat zijn *die* rechtsorde te stutten, maar die zouden aanvaarden een machtsinstrument tot handhaving van eene *nieuwe* rechtsorde, die langs revolutionairen weg zou zijn verkregen. Daar zijn er, die heil verwachten van een internationalisme, dat de nationale grenzen wil uitwisschen en de historische banden wil breken, die willen opgaan in internationale soldariteit en daarin zien het naaste doel van het voortschrijdend menschelijk leven.

Daar zijn er ook, die nationale verdediging onmogelijk achten, mede door de voortdurende perfectionneering der strijdmiddelen, en daarom elke poging daartoe willen opgeven, ook al zou een kleine staat daarin alleen staan. Zij meenen, dat het voorbeeld bevruchtend zal werken en andere staten zal doen volgen.

Daar zijn er, die de gruwelen van den oorlog, wellicht in de toekomst nog vermeerderd en verscherpt, erger kwaad achten dan verlies van onafhankelijkheid of welk ander gevolg der weerloosheid ook, en dáárom de weerloosheid prediken.

Daar zijn er eindelijk, die met een beroep op de Heilige Schrift, den oorlog achten te zijn in strijd met Gods geboden en daarom meenen zich te moeten onthouden van alles wat met den oorlog in verband staat, ook waar het betreft de voorbereiding tot den oorlog in vredestijd.

Deze laatste groep dient in het bijzonder onze aandacht te hebben ; alle andere blijven buiten beschouwing omdat het toetsen van hunne meeningen zou vallen buiten het onderwerp van onze bespreking.

Maar ook in de laatste groep zijn weer twee hoofdstroomingen te onderscheiden ; de eene stelt zich op den bodem van de Heilige Schrift en aanvaardt die als richtsnoer voor geloof en leven, de andere grijpt uit de Heilige Schrift een enkelen tekst, legt dien uit naar eigen vinding en wensch en

heft het aldus verkregen gebod of verbod omhoog met de bewering dat daarin ligt de kern van de Christelijke ethiek en met den eisch dat men zich daarnaar zal gedragen. Wanneer gij, die u Christenen noemt, dat niet doet — aldus klinkt het —, dan zijt gij des Meesters discipelen niet, dan belijdt gij den Christus met den mond, maar volgt Hem niet na.

Het behoeft hier zeker geen betoog, dat *formeel* met de laatste strooming spoedig zou kunnen worden afgerekend. Tegenover het opheffen van het woord, waarop zij een beroep doen, als: „Gij zult niet dooden", zou de vraag gesteld kunnen worden: erkent gij dat woord als een van *Gods* geboden? Zoo neen, dan is uw beroep ijdel, want dan ontbreekt daaraan van uw standpunt de autoriteit, die gij er aan wilt toekennen; zoo ja, hoe kunt gij daarin zien een gebod voor *ieder* en *onder alle omstandigheden*, waar dezelfde God, die het gebod gaf, aan Israël gebood de heidensche volken uit te roeien, de straf des doods stelde op het ernstig overtreden van Zijne geboden (zie b.v. Ex. 21 en 22), en gericht deed houden, toen Israël zich had schuldig gemaakt aan den dienst van het gouden kalf, met de woorden: „een ieder doe zijn zwaard aan zijne heup; gaat door en keert weder, van poort tot poort in het leger, en een iegelijk doode zijnen broeder, en elk zijnen vriend, en elk zijnen naaste", zoodat er op dien dag drie duizend man vielen, Ex. 32: 27, 28.

En wanneer een beroep wordt gedaan op het vredewoord van Jezus: „Maar ik zeg u, dat gij den booze niet wederstaat; maar zoo wie u op de rechterwang slaat, keert hem ook de andere toe", Matth. 5: 39 enz., erkent men dan het Goddelijk gezag van Jezus' woord? indien neen, acht men het een gebod van menschelijke vinding, waar blijft dan de autoriteit die men wil doen gelden? indien ja, waarom leest en aanvaardt men dan niet evenzeer de woorden uit denzelfden mond en uit dezelfde Bergrede: Doch Ik zeg u: zoo wie te onrecht op zijnen broeder toornig is, die zal strafbaar zijn voor het gericht; en wie tot zijnen broeder zegt: Ráka! die zal strafbaar zijn door den grooten raad; maar wie zegt: Gij dwaas! die zal straf-

baar zijn door het helsche vuur", Matth. 5 : 22, en : „Want het is u nut, dat één uwer leden verga, en niet uw geheele lichaam in de hel geworpen worde", Matth. 5 : 28b ?

Neen, niet eenzijdig, niet met het uit het verband rukken van enkele teksten, kan het vraagstuk worden benaderd.

Maar het mag voor ons niet voldoende zijn dat te constateeren en eene formeele bestrijding te leveren, het is eisch van het beginsel na te speuren welk licht geheel de Schrift op het vraagstuk laat vallen en ook wat de aangehaalde uitspraken ons te zeggen hebben, al staan ook zij, die ze aanvoeren, op principieel geheel verschillend standpunt. In 't bijzonder is dat noodig voor hen, die zich willen laten leiden door Gods Woord en zich in hun geweten verontrust gevoelen door het conflict, dat zij meenen te zien tusschen de gehoorzaamheid aan de Overheid, die zij aanvaarden, en de gehoorzaamheid aan Gods geboden, die zij — en terecht — boven alles stellen.

Het vraagstuk van „den militairen dienst" omvat het probleem van den oorlog en in verband daarmede de bepaling van de plaats van Staat en Overheid in de menschelijke samenleving, zoomede de verhouding van onderdaan tot Overheid. En dat gezamenlijke probleem is weer een onderdeel van het veelomvattende vraagstuk aangaande de verhouding van Christendom en cultuur, weder samenhangende, zooals Dr Bavinck het omschrijft, „met de gedachten over wet en evangelie, natuur en genade, gerechtigheid en liefde, oud en nieuw verbond, schepping en herschepping, en in laatste instantie over de trinitarische relaties in het Goddelijk Wezen."

Dat groote vraagstuk van Christendom en cultuur [1]) heeft van de oudste tijden beslag gelegd op het denken der Christenen. In de eerste eeuwen beschouwden de leden der Christelijke gemeente, bestaande goeddeels uit de geringen en eenvoudigen naar de wereld, zich als bijwoners op de aarde, die

---

[1]) Zie voor dit gedeelte in 't bijzonder „De navolging van Christus en het moderne leven" van Dr Bavinck.

slechts verlangend uitzagen naar de wederkomst van Christus. Zij konden aan het openbare leven geen deel nemen, dat „van afgoderij doortrokken en met allerlei ongerechtigheid besmet was", en trokken zich in hun kleinen kring terug. Zij werden veracht, bespot, belasterd en vervolgd. Het kwam er voor hen slechts op aan om, te midden van eene in het booze liggende wereld, hunne zelfstandigheid te bewaren. *Passief* konden zij slechts invloed op de wereld oefenen door het betrachten van de deugden van waarheid, rechtvaardigheid, heiligheid; van reinheid, ingetogenheid en matigheid; van bidden, waken en vasten; van geloof, liefde en lijdzaamheid; van broederlijke liefde, mededeelzaamheid, herbergzaamheid; van ootmoedigheid, zachtmoedigheid en lankmoedigheid; van onderworpenheid en gehoorzaamheid aan de Overheid „niet alleen om der straffe, maar ook om des geweten wil", Rom. 13 : 5, voor welke Overheid zij ook hunne smeekingen en gebeden hadden te doen, 1 Tim. 2 : 2.

Door die deugden heeft inderdaad de gemeente van Christus „een machtigen invloed op de wereld geoefend en haar in waarheid overwonnen door het Kruis."

Maar toen ook was andere houding roeping geworden en moest het Christendom, ook *actief* optredende, als een zuurdeesem inwerken in het openbare leven, had het de taak om de wereld naar zijn beginselen te hervormen en te vernieuwen, een zoutend zout te zijn. De lijnen daarvoor waren aangewezen in het onderwijs van Jezus en de apostelen, een onderwijs, dat in zijne beteekenis steeds duidelijker voor oogen kwam te staan. Die roeping tot wereldhervorming was inhaerent aan het Christendom. Immers, Gods liefde strekt zich uit tot de *geheele schepping,* die in oorsprong als het werk Gods volmaakt goed was, en Christus kwam in het vleesch om *de wereld* met God te verzoenen, niet om de wereld te veroordeelen, maar om haar te behouden. Die liefde staat niet tegenover het *recht,* maar heeft het recht in zich opgenomen; God handhaaft Zijn gerechtigheid in den weg van genade, in hoogste openbaring door het Kruis. En eindelijk, door

offerande en vernedering, gevolgd door opstanding en verhooging, verwierf Christus zich het *Koningschap over de geheele wereld*: „Mij is gegeven alle macht in hemel en op aarde", Matth. 28 : 18. Door den Heiligen Geest worden de discipelen ingeleid in de waarheid van Jezus' persoon en werk, en bekwaam gemaakt voor den arbeid dien zij te doen hebben. Jezus bad voor Zijne discipelen, niet dat zij uit de wereld zouden worden weggenomen, maar dat zij *in* de wereld bewaard zouden worden van den booze; in overeenstemming daarmede waarschuwen de apostelen tegen hetgeen zondig is in de wereld en tot zonde verleiden kan, 1 Joh. 2 : 16, maar zij keeren zich niet tegen de wereld als schepping Gods, Rom. 14 : 14. Zij bestrijden dan ook de ascese, Jak. 1 : 17, en zij noemen de Overheid Gods dienaresse, Rom. 13 1 v., eene uitspraak, in verband met ons onderwerp van groote beteekenis.

De vraag *op welke wijze* het Christendom het wereldleven zou moeten doordringen, vond in den loop der eeuwen verschillende beantwoording.

De Kerk der middeleeuwen, het natuurlijke leven als van lagere orde beschouwende, brengt dat leven onder hare suprematie, miskennende dat het natuurlijke leven zich naar eigen van God gestelde ordening heeft te ontwikkelen. Daarbij bleek niet alleen, dat veel tegenstand moest worden overwonnen en dat allerlei sectarische groepen tegenover haar stonden, maar ook bleek de ascetische strooming, die voor het natuurlijke leven geen plaats in het leven van den Christen wilde inruimen, zoo sterk, dat aan die strooming binnen de grenzen van het kerkelijke leven een eigen terrein moest worden toegestaan.

De *Reformatie* gaf aan het natuurlijke leven de vrijheid terug in dien zin, dat het vrij gemaakt werd van de overheersching der Kerk, dat het niet werd beschouwd als van lagere orde, maar dat het, in zich zelf niet onheilig, door de zonde is ontheiligd. Tegen die inwerking der zonde in het natuurlijke

leven heeft het Christendom zich te keeren en dat leven zijne ontwikkeling te doen volgen met eerbiediging van de daarvoor door God gegeven ordinantiën, die in den weg van ervaring en onderzoek, geleid door het licht van Gods openbaring, moeten worden gevonden. De wapenen, die daartoe moeten worden gebruikt, zijn uitsluitend van geestelijken aard ; niet door geweld of dwang, „maar alleen door het woord en het geloof, door waarheid en gerechtigheid."

Aan deze beginselen zijn de Kerken der Hervorming lang niet altijd trouw gebleven ; tal van malen werd van de verkregen macht misbruik gemaakt, en ook daarin mag wel een der oorzaken worden gezocht, waarom het natuurlijke leven zich als het ware verzet heeft tegen de inwerking van het Christendom.

Dr Bavinck constateert in zijn „De Katholiciteit van Christendom en Kerk" : „De Hervorming, hoe universeel ook van opvatting, is nog veel minder (dan Rome) in de kerstening van het leven geslaagd. Kunst, wetenschap, wijsbegeerte, het politieke en sociale leven hebben nooit recht de beginselen der Reformatie in zich opgenomen." En Dr. Slotemaker de Bruine, die deze uitspraak aanhaalt, spreekt het eveneens uit, dat de Reformatie het antwoord op de vraag niet volkomen heeft gevonden, zelfs niet waar zij ging in de Gereformeerde lijn en dus veel meer dan de Luthersche strooming oog had voor de roeping om het gansche leven te kerstenen.

Het ascetische ideaal van de eerste Christenheid, dat zich niet verdroeg met den krijgsdienst, bleef, zooals we zagen, in de Kerk der middeleeuwen nog een belangrijke plaats innemen en kwam ook in de Kerken der Hervorming herhaaldelijk tot uiting ; men denke aan het Anabaptisme en dergelijke stroomingen. Steeds kwam het neer op wereldverachting, dus miskenning van des menschen aardsche levenstaak en onderschatting van de beteekenis van het natuurlijke leven.

En ook thans nog ligt in de vraag van de waardeering van het natuurlijke leven het kernpunt van het probleem van den

oorlog voor hen die het vraagstuk willen bezien in het licht van Gods Woord.

Staat en *Overheid* maken deel uit van het natuurlijke leven, zijn instellingen van Gods gemeene gratie, waarover thans een enkel woord.

Na den zondvloed, waarin zich het oordeel Gods over het menschelijk geslacht voltrok, trad een gewijzigde orde van zaken in, die de menschelijke verhoudingen beheerschte.

In de ordinantie van de doodstraf, Gen. 9 : 6, hebben we te zien de bevestiging van het ambt der Overheid, zooals door de kantteekeningen wordt gesteld en zooals ook de Christelijke kerk het in haar groote exegeten heeft verstaan ; Calvijn en Luther spraken zich aldus uit en vooral de laatste legde bijzonderen nadruk er op door zijne verklaring, dat in Gen. 9 : 6 de bron ligt, waaruit alle burgerlijk recht en heel het volkenrecht gevloeid is, want — waar God hier aan den mensch de macht verleent om te beschikken over het leven en den dood van den medemensch — sluit dit natuurlijk ook het mindere in en derhalve de macht om ook in zake van bezit enz. te beslissen.

Dat God de Overheden met macht heeft bekleed en zij alleen bij de „gratie Gods" regeeren, wordt ons ook overigens op ondubbelzinnige wijze in Gods Woord geleerd : Spr. 8 : 15 en 16 : „Door Mij regeeren de Koningen, en de vorsten stellen gerechtigheid, enz." ; Rom. 13 : 1 : „want er is geen macht dan van God, en de machten die er zijn, die zijn van God geordineerd" ; Joh. 19 : 11, waar Jezus Pilatus' rechtsmacht erkent door : „Gij zoudt geen macht hebben tegen Mij, indien het u niet van boven gegeven ware", en tal van andere plaatsen.

In de instelling van de Overheid en daarmede van een uitwendigen band, die het aanzijn zou geven aan den Staat, hebben we te erkennen een blijk van Gods algemeene genade, die, nadat het oordeel in den zondvloed voltrokken was, het leven op de aarde mogelijk wilde maken door de doorwerking

der zonde in te perken. Zoo leert dan ook art. XXXVI van onze belijdenis : „Wij gelooven, dat onze goede God, uit oorzaak der verdorvenheid des menschelijken geslachts, Koningen, Prinsen en Overheden verordend heeft ; willende dat de wereld geregeerd worde door wetten en politiën, opdat de ongebondenheid der menschen bedwongen worde en het alles met goede ordinantie onder de menschen toega."

Een tweede punt van overheerschende beteekenis was de spraakverwarring bij Babel's torenbouw en de daarmede gepaard gaande verstrooiïng van het menschelijk geslacht over de gansche aarde. De zich na den zondvloed vermenigvuldigende menschheid ging tegen het bevel des Heeren in om de aarde te vervullen ; zij wilde bijéén blijven, één wereldmacht vormen en aldus in hoogheid des harten de eenheid grondvesten die, naar het plan Gods, was voorbehouden aan de nieuwe bedeeling onder het Koningschap van Christus. Hier is een wereldgebeuren van ontzaglijke beteekenis, een wonder Gods waardoor de historie der menschheid een gansch andere richting krijgt. Zonder stil te staan bij hetgeen ook overigens hiermede ten nauwste samenhangt, vestigen we er de aandacht op, dat eerst nu volk naast volk komt te staan en dat daarmede geleidelijk het Staatsverband en het Overheidsgezag hunne steeds verder strekkende beteekenis verkrijgen.

God heeft de landpalen der volkeren gesteld, Deut. 32 : 8, en gaf aan ieder volk eigen plaats en taak in de geschiedenis der menschheid en eigen roeping in het wereldplan Gods, aan de kleine natiën dikwijls eene roeping van hooge beteekenis. God gebiedt over het leven der volken en Hij bestelt het recht der natiën.

Dat recht is ter formuleering en handhaving opgedragen aan de Overheid, het recht *in* de natiën en het recht *tusschen* de natiën ; en daartoe draagt de Overheid het zwaard niet tevergeefs, Rom. 13 : 4, zij is daarin Gods dienaresse. De dwingende macht tot handhaving van het recht kan niet worden gemist van wege de zonde ; daarmede is allerminst macht en recht vereenzelvigd, maar in deze bedeeling kan het

laatste zonder het eerste niet bestaan. En waar het eene Goddelijke roeping van de Overheid is om het recht te handhaven, daar zal zij ook de middelen hebben toe te passen, die daartoe moeten dienen, het middel van politie en justitie, ook het middel van den krijgsdienst. Plicht, indien noodig, tot wapengeweld ; plicht dus ook, indien noodig, tot het vergieten van het bloed van den rechtbreker. Het gebod : „Gij zult niet dooden" wordt hier niet overtreden, waar de rechtshandhaving een Goddelijk gebod is.

En niet alleen nu, maar ook in de toekomst tot het einde der tijden zal het aldus zijn. In Zijn profetische rede sprak Jezus, antwoordende op de vraag der discipelen, welk het teeken zou zijn van Zijne toekomst en van de voleinding der wereld, het uit : „En gij zult hooren van oorlogen en geruchten van oorlogen" ; en ook : „Want het eene volk zal tegen het andere volk opstaan, en het eene koninkrijk tegen het andere koninkrijk". Dat wordt ons aangezegd als een realiteit, niet iets waarnaar we hebben te streven, maar wat we niet zullen kunnen ontgaan.

Allerminst mogen we daaraan de beteekenis hechten, dat niet gestreefd zou mogen worden naar het beperken van de oorlogen ; integendeel ! Steeds blijft gelden de eisch dat we den strijd mogen en moeten aanbinden tegen de zonde in het natuurlijke leven en tegen de gevolgen van de zonde, waartoe ook de oorlogen behooren evenals ziekte en dood, armoede en lijden. Het Christendom zal steeds moeten blijven zoeken naar de beste middelen om het wereldleven te doordringen, niet door dwang of geweld, zooals we zagen, maar door geestelijke middelen, door geestelijke inwerking. De Christelijke ethiek heeft zich daarbij rekenschap te geven van alle vraagstukken, die het zedelijk terrein raken, en daarover haar licht te verspreiden.

Zoo heeft het Christendom nog een groote taak te vervullen op het terrein van het natuurlijke leven. Zoo heeft het ook te zoeken naar de verzekering van de heerschappij van het recht met andere middelen dan door geweld ; maar in elk

geval de heerschappij van het recht. Daarom verwerpt het alles, wat daaraan te kort zou doen, zoowel nationale weerloosheid, waardoor aan de Overheid de middelen worden ontnomen om haar roeping te vervullen, als de daad van den onderdaan, die weigert te voldoen aan het bevel der Overheid om mede te werken aan de rechtshandhaving.

Dr Bavinck spreekt het op verschillende plaatsen uit ; we kunnen niet nalaten een paar aanhalingen te geven :

,,Er kunnen voor een volk tijden aanbreken, waarin geen andere uitweg dan de oorlog overblijft. Als het in zijn bestaan bedreigd of in zijn vrijheid van godsdienst en geweten aangerand wordt, dan is het bieden van weerstand, tot op het slagveld toe, een goddelijk recht en een heilige plicht. De Regeering die in zulk een geval hare onderdanen niet tot den strijd opriep, zou het bewijs leveren, dat zij onbekwaam was voor de taak, welke van Godswege haar toebetrouwd was. Want er zijn goederen, zedelijke en geestelijke goederen, welke meer waard zijn dan voorspoed, welvaart en vrede, en waarvoor men goed en bloed veil moet hebben. Al wordt de strijd zelf niet met overwinning gekroond — want het rechtvaardige eener zaak is nog geen waarborg voor haar triomf — de opoffering en de zelfverloochening, welke een volk zich in zulk een strijd getroost, zijn schatten, welke in de geschiedenis niet verloren gaan."

En voorts : ,,De Christelijke ethiek laat dus inderdaad geen andere conclusie toe dan deze, dat er goede en rechtvaardige oorlogen *kunnen* zijn."

,,Een oorlog kan goed en rechtvaardig wezen, mits hij aan den eisch van hoogere beginselen voldoe, tot handhaving der gerechtigheid dient en niet dan in den uitersten nood ondernomen wordt."

En elders : ,,Krijgsdienst en oorlog zijn daarom op zich zelf niet zondig, evenmin als overheid en staat, en alle andere elementen der cultuur. 't Hangt er alleen van af hoe ze gebruikt worden. Indien ze dienen tot handhaving der gerech-

tigheid, zijn ze van uitnemende waarde en zijn ze te beschouwen als ordinantiën, door God ingesteld."

Hebben we tot nu toe de algemeene beginselen vooropgesteld, dan volge nu de vraag, hoe de Heilige Schrift zich meer in 't bijzonder uitspreekt over oorlog en krijgsdienst.

Het *Oude Testament* is vol van oorlogen ; de verdediger van het recht van den oorlog heeft hier niet verlegen te staan. Het intreden van den oorlog was een gevolg van de zonde ; de oorlog werd door God zelf in beginsel ingeleid door het zetten van vijandschap tusschen het slangenzaad en het vrouwenzaad, nam een aanvang met den broedermoord en zette zich in de geheele geschiedenis der oude menschheid voort, waarbij valt op te merken, dat hij in Israël's geschiedenis een bijzonder karakter verkrijgt.

„Als God uit al de volkeren Israël verkiest, tot Zijn volk aanneemt en er een bijzonder verbond mede sluit, dan houdt dat ook in, dat Hij Zijn volk beschermt en bewaart, en het in geval van oorlog tot de overwinning leidt. De God Israëls is een krijgsheld, Hij leert den krijg, Hij zendt de oorlogen en doet ze ophouden. Afgezien van de gevallen, waarin God den krijg gebruikt, om Zijn volk vanwege afval en ontrouw te straffen, is de oorlog, door Israël tegen zijne vijanden gevoerd, een godsdienstige zaak, een heilige krijg." (Dr Bavinck.)

Het is dan ook te verstaan, dat het Oude Testament niettegenstaande de veelheid van de ons beschreven door Israël gevoerde oorlogen, niet het beeld geeft van onbeteugelde oorlogvoering ; want immers, de oorlogen verwerkelijken Gods doel, de oorlogsgruwelen worden ingeperkt door het instellen van een krijgswet, Deut. 20 : 1—20, en de profetieën wijzen heen naar het einde van allen strijd op aarde, wanneer het rijk des vredes zal gekomen zijn.

Hoewel dus Israël onder de volkeren een zeer bijzondere plaats innam, zoo staat toch vast, dat volgens de Oud-Testamentische beschouwing „de oorlog niet op zich zelf en in ieder

geval onrechtvaardig en ongeoorloofd is, dat hij voorts als een middel voor hoogere doeleinden, voor de komst van het Koninkrijk Gods, in Gods hand dienst kan doen, en dat hij tijdelijk is en eens met de komst van den Messias voor het rijk van den eeuwigen vrede plaats maken zal." (Dr Bavinck.) In dit verband moge worden herinnerd aan de reeds gemaakte opmerking, dat een beroep op het gebod: „Gij zult niet doodslaan" niet houdbaar is, want deze inzetting is gegeven door denzelfden God die Israël ten strijde voert.

Handelende over ditzelfde vraagstuk geeft Dr de Moor in zijn in den aanvang genoemd geschrift eene verklaring van het verbod aan David om den tempel des Heeren te bouwen, omdat hij veel bloed had vergoten en groote krijgen had gevoerd, 1 Kron. 22 : 8. Niet, omdat daarin eene afkeuring van den oorlog gelegen zou zijn, maar omdat volgens de symboliek van het O. T. in den tempel de gedachte tot uiting komt, dat de Heere in vrede en rust woont onder Israëls lofzangen, zoodat de idee van den krijg, zoozeer verbonden aan Davids persoon, verre moet blijven.

Het *Nieuwe Testament* kan uiteraard geen tegenstelling vormen met het Oude Testament; gezamenlijk vormen zij de ééne openbaring Gods, waarin van tegenstrijdigheid en dualisme geen sprake is. Jezus is niet gekomen om de Wet en de Profeten te ontbinden, maar om die te vervullen. Op den voorgrond sta, dat Jezus niet is opgetreden als hervormer van het cultureele leven, maar hij bracht het Koninkrijk Gods. Hij liet het cultureele leven buiten beschouwing, voor zoover Zijn zending Hem daarmede niet in aanraking bracht. Hij aanvaardde en eerbiedigde — en zulks deden ook de apostelen — de ordeningen en verhoudingen van het natuurlijke leven, wanneer het niet in strijd bracht met een stellig gebod Gods, want dan gold het: Men moet Gode meer gehoorzaam zijn dan den menschen. En wanneer het natuurlijk leven de ziel in gevaar zou brengen, dan moest wat ergerde of hinderde, worden verlaten: oog of hand, vader of moeder, zoon of

dochter, zelfs het eigen leven ; want wie een van die dingen liefheeft boven Jezus, is Zijns niet waardig, Matth. 5 : 29, 30 ; 10 : 37, 39.

Het is duidelijk dat oorlog en krijgsdienst niet thuis behooren in de verhoudingen van het Koninkrijk Gods ; dat dáár geweld en dwang geen plaats hebben, maar alleen de vruchten des Geestes : liefde, vrede en blijdschap, Luk. 2 : 14, Rom. 14 : 17, en daarmede sluit het Nieuwe Testament aan bij de profetieën van het Oude Testament. De vrede, die gepredikt wordt, heeft echter verder strekkende beteekenis dan alleen voor de verhoudingen in het Koninkrijk Gods ; het is ook een ethische regel, „want Christus heeft door Zijne offerande niet alleen verzoening aangebracht en vrede gesticht tusschen God en den mensch, maar ook tusschen volken en menschen", Ef. 2 : 14 v. (Dr Bavinck.) Jezus spreekt daarom ook de vredemakers zalig en de Bergrede getuigt er van, hoe Hij wil dat Zijne discipelen zullen staan en handelen tegenover hunnen naaste.

En in denzelfden geest spreken de apostelen, Rom. 12 : 18 : „Indien het mogelijk is, zoo veel in u is, houdt vrede met alle menschen" ; vs. 21 : „Wordt van het kwade niet overwonnen, maar overwint het kwade door het goede" ; Hebr. 12 : 14 : „Jaagt den vrede na met allen, en de heiligmaking, zonder welke niemand den Heere zien zal."

Maar geeft dit nu grond voor de meening, dat de moraal van het Nieuwe Testament oorlog en krijgsdienst verbiedt ? Geenszins. Zij die zich bij voorkeur beroepen op de Bergrede, zien andere waarheden in het Evangelie voorbij, die niet minder klaar en duidelijk zijn. „De Bergrede valt toch niet met het Christendom samen." Niet een enkele tekst, maar de gansche conceptie van de Heilige Schrift heeft ons te leiden. We zagen reeds hoe het geestelijke het natuurlijke heeft te doordringen en hoe het Christendom niet ascetisch tegenover de wereld staat. Teekenend is in dit verband, dat het Nieuwe Testament den krijgsdienst niet afkeurt. We mogen hier wijzen op de u bekende voorbeelden. Vooreerst

op de krijgsknechten die tot Johannes den Dooper kwamen en die ten antwoord ontvingen: „Doet niemand overlast, en ontvreemdt niemand het zijne met bedrog, en laat u vergenoegen met uwe bezoldigingen," Luk. 3 : 14. Hier wordt veroordeeld het onrecht, waaraan men zich schuldig maakte, maar niet wordt hun aangezegd, dat zij den krijgsdienst zouden hebben te verlaten.

Op den hoofdman over honderd te Kapernaüm, tot wien door Jezus werd gezegd: „Ik heb zoo groot een geloof zelfs in Israël niet gevonden", Matth. 8 : 10, Luk. 7 : 9 — geen woord van afkeuring sprak Jezus daarbij over den krijgsdienst.

Op den godvreezenden hoofdman Cornelius, die met heel zijn huis werd gedoopt en in de gemeente opgenomen, Hand. 10.

Jezus' woord tot Pilatus: „Indien Mijn Koninkrijk van deze wereld ware, zoo zouden Mijne dienaars gestreden hebben, opdat Ik den Joden niet ware overgeleverd", Joh. 18 : 36, wijst er op, dat een dergelijke handelwijze van een aardsch koning geenszins wordt veroordeeld.

Ten slotte is niet zonder beteekenis, dat Paulus meermalen beelden gebruikt, ontleend aan den krijgsmansstand, waar hij het leven van den Christen teekent.

En Jezus spreekt het uit, dat Hij niet gekomen is om vrede te brengen, maar het zwaard, Matth. 10 : 34, daarbij doelende op de tegenspraak, de haat, de vervolging die Zijn leer zal oproepen. Daarom ook heet het in Luk. 22 : 36: „die geen heeft, die verkoope zijn kleed, en koope een zwaard", ten teeken dat men op vervolging en strijd bedacht moet zijn.

Echter zal het natuurlijke zwaard niet mogen worden gebruikt in den geestelijken strijd; tot Petrus zeide Jezus: „Keer uw zwaard weder in zijne plaats, want allen die het zwaard nemen, zullen door het zwaard vergaan", Matth. 26 : 52, n.l. wanneer het geweld wordt toegepast zonder wettige opdracht.

Wordt alzoo noch in het Oude noch in het Nieuwe Testa-

ment in den oorlog en in den krijgsdienst eene overtreding van de wet Gods gezien, en zagen we reeds tevoren dat er is een Goddelijke roeping tot rechtshandhaving, er bleek ons ook, dat de Christelijke moraal zich uitstrekt over het geheele natuurlijke leven, betrekking heeft op de volken evenzeer als op de menschen individueel, en dan ook de oorlogen dient te beheerschen. Tot handhaving van den aardschen vrede kan een machtsmiddel, het oorlogsgeweld, noodig zijn ; de Staat *moet* het zelfs gebruiken, wanneer er onrechtvaardige indringers zijn die den vrede verstoren — aldus reeds Augustinus. Hij maakt echter aanstonds onderscheid tusschen *rechtvaardige* en *onrechtvaardige* oorlogen. Rechtvaardige oorlogen zijn de *verdedigingsoorlogen ;* wie den *aanvallenden* oorlog voert, waarvan de drijfveer is de lust om te heerschen, voert den *onrechtvaardigen* oorlog.

Waar de onderscheiding tusschen rechtvaardige en onrechtvaardige oorlogen dikwijls moeilijk is, stelt Augustinus als stelregel : „Zoo een rechtvaardig man mocht dienen als soldaat onder een goddeloos koning uit de menschen, kan hij nochtans rechtvaardig oorlogvoeren, wanneer die koning bevel geeft tot den strijd. De gehoorzame soldaat wil bewaren de orde van den burgerlijken vrede : hetzij het zeker is, of ook *niet zeker is,* dat wat bevolen wordt, niet tegen Gods bevel indruischt...... *de orde der dienende onderworpenheid aan het overheidsgezag* doet den soldaat voorzeker als onschuldige uitkomen." (Dr Haitjema.)

Alleen wanneer zonneklaar zou blijken en dus ontwijfelbaar zeker zou zijn, dat de oorlog, waartoe een overheid oproept, onrechtvaardig is en tegen Gods bevel indruischt, kent Augustinus den onderdaan het recht toe zich aan den dienst te onttrekken.

Dr Bavinck noemt, in navolging van mannen als Ambrosius, Augustinus, Thomas, Calvijn e. a. de volgende regelen voor den rechtvaardigen oorlog :

1e. de oorlog moet uitgaan van de wettige overheid ;

2e. de oorlog moet gevoerd worden om een rechtvaardige

zaak (om het vaderland, om huis en haard te verdedigen, om den godsdienst te beschermen, om verdrukten en vervolgden bij te staan, in het algemeene voor hooge zedelijke goederen, die op geen andere wijze bewaard kunnen worden) ;

3. de oorlog moet gevoerd worden met eene zuivere bedoeling (niet om den vijand zooveel mogelijk te schaden en te benadeelen, om zich op hem te wreken of over hem te heerschen, doch om door den oorlog als een uiterst middel tot den vrede te komen en het recht te doen zegevieren) ;

4e. de oorlog behoort op eene rechtmatige wijze gevoerd te worden (er zijn rechten in den oorlog zoowel als in den vrede, rechten der menschelijkheid, die geëerbiedigd moeten worden[1]).

Indien die regelen waren gevolgd, zouden er heel wat minder oorlogen zijn geweest en de gruwelen van den oorlog zeer beperkt zijn geworden.

De inwerking van het Christendom op dat gedeelte van het natuurlijke leven moet zoodanig zijn, dat oorlogen zooveel mogelijk worden voorkomen en vreedzame beslechting van geschillen worde nagestreefd ; en voorts dat *in* den oorlog de Christenen zich zóó gedragen als navolgers van Christus betaamt. Augustinus spreekt het uit : Dat er in den oorlog noodzakelijk menschen sterven door het wapengeweld, is het ergste niet. Wat in de oorlogvoering het meest moet gevreesd worden, zijn de gevaarlijke ondeugden : de begeerte om leed te doen, wreede wraakzucht, een hardvochtig en haatdragend gemoed, woestheid in het optreden, lust om te heerschen. Daartegen heeft de Christen-krijgsman zorgvuldig te waken. Hoe moeilijk de plichtsvervulling voor hem ook moge zijn, hij mag zich niet onttrekken. Hij moge rust vinden in de zekerheid, dat ook een oorlog niet buiten de Vaderlijke Voorzienigheid Gods omgaat. De geloovigen kunnen in dit tijdelijke leven zich niet in een eigen samenleving terugtrekken. Het Koninkrijk Gods blijft op aarde met de ongeloovigen in één aardsch rijk vermengd ; daarvan moeten de gevolgen met Christelijke berusting worden gedragen. En als leefregel

voor den krijgsman stelde Augustinus o. m. zoo schoon: „Wanneer gij u wapent voor den strijd, denk dan vóór alles hieraan, dat zelfs uw lichaamskracht een gave Gods is; — door dit niet te vergeten, zult gij er voor bewaard blijven, de gave Gods tegen God te gebruiken". (Dr Haitjema).

Slechts een zeer kort woord naar aanleiding van de beweringen van hen die de weerloosheid prediken met een beroep op het niet-wederstaan, Matth. 5 : 39 c. enz. Voor de behandeling van dit vraagstuk moge in 't bijzonder worden verwezen naar „De navolging van Christus en het moderne leven" van Dr Bavinck, naar „Het probleem der weerloosheid" van Dr Slotemaker de Bruine en naar „Ons standpunt inzake oorlog" van den heer Idenburg.

Reeds Augustinus overwoog het vraagstuk van Matth. 5 : 39 en hij nam het gebod zoo nauw mogelijk. Voor eigen rekening mag een Christen geen geweld gebruiken, doch lijde liever onrecht. Maar op hoog bevel van het wettig gezag mag een Christen *in de sfeer van den aardschen staat* het zwaard trekken, zonder dat het hem tot zonde wordt. Hij waarschuwt er tegen, de woorden, die in de richting van weerloosheid schijnen te wijzen, uitwendig-letterlijk op te vatten. Want dan zou Jezus Zijn eigen voorschrift niet hebben opgevolgd, toen hij voor Kajaphas een kinnebakslag ontving en de andere wang niet aanbood, Joh. 18 : 23. En Paulus desgelijks, toen hij voor den Joodschen Raad een slag in het aangezicht ontvangen had, Hand. 23 : 2—5. De ware bedoeling van een bevel van Jezus als in Matth. 5 : 39 is, volgens Augustinus, dat wij in het innigste van ons hart geduld en welwillendheid moeten oefenen tegenover die ons krenken, maar in de uiterlijke daad tegelijkertijd hebben te handelen, zooals het het best is voor hen, voor wie wij het goede moeten zoeken, ook al toonen zij zich onze vijanden. De woorden mogen niet uit hun verband worden gerukt om als wet der aardsche koninkrijken te worden gedecreteerd. (Dr Haitjema).

De evengenoemde schrijvers sluiten zich in hoofdzaak

daarbij aan. Aan Israël was als *rechts*regel, als regel der vergelding, gegeven het „oog voor oog, tand voor tand, hand voor hand enz.", Ex. 21 : 24, 25, Lev. 24 : 20, als inperking van de wraakzucht, omdat in den regel evenredigheid was gelegen tuschen overtreding en straf.

Jezus zegt nu : „Gij hebt gehoord, dat gezegd is : oog om oog en tand om tand ; maar Ik zeg u, dat gij den booze niet wederstaat ; maar zoo wie u op de rechterwang slaat, keert hem ook de andere toe, enz." Daarin teekende Hij de grondlijnen in het koninkrijk Gods en stelde daarmede *geen* nieuwe *rechts*regel in, want dan zou het onrecht verdubbeld worden. Het is dan ook geen vervanging van den geldenden rechtsregel, maar een terzijde stelling in den zin van afzien van het recht. Jezus vraagt van de Zijnen, dat zij onrecht zullen dragen liever dan scherp hun recht handhaven.

Stelt Jezus den eisch nu aan *allen* en onder *alle* omstandigheden ? Uit de geheele Bergrede blijkt, dat Jezus hier spreekt tot zijne *discipelen*, voor wie Hij het geestelijk beginsel aangeeft.

Jezus wist immers, dat het alleen mogelijk zou zijn langs den weg van wedergeboorte en vernieuwing des harten naar den regel van het Koninkrijk Gods te leven, wist dat Hij den eisch der zelfverloochening alleen zou kunnen stellen aan hen, die in waarheid kinderen Gods zouden zijn.

En geldt de regel onder alle omstandigheden ? m. a. w. geldt het woord voor alle levensverhoudingen ? Indien ja, dan ware dat de weerloosheid, dan zou het onrecht zegevieren en de booze vrij spel hebben. Dan zou ook het lijden van anderen worden vergroot, anderen die aan onze zorgen zijn toevertrouwd. En is niet het ambt der Overheid ingesteld met de Goddelijke roeping om het recht te handhaven en de verdrukten te beschermen ?

De beteekenis van het woord, dat liever het eigen lijden moet worden verzwaard dan scherp op eigen recht te staan, zou dan willekeurig worden uitgebreid tot het doen ondergaan van grooter lijden door anderen, die op bescherming recht

hebben. De regel is dan ook gegeven voor het *persoonlijk* leven van Jezus discipelen.

Het geestelijk beginsel, dat daarin ligt opgesloten, zal in verschillende omstandigheden des levens verschillende toepassing moeten vinden. „Persoonlijke beleedigingen kunnen en moeten vergeven worden; maar als in iemands persoon de waarheid of het recht wordt aangerand, dan is, naar Christelijke beginselen, die immers het koninkrijk en de gerechtigheid Gods boven alles stellen, getuigen en verdedigen plicht." (Dr Bavinck). De rechtsregel staat *naast* den eisch der liefde. Ook de Overheid heeft in de uitoefening van haar ambt in gehoorzaamheid God te dienen door de handhaving van het recht; daarmede ontzinkt de grond aan hen, die de weerloosheid doen steunen op onjuiste opvatting van een enkel bijbelwoord.

Ik zou hieraan willen toevoegen het schoone woord, waarmede Dr Slotemaker de Bruine zijn artikel besluit:

„En boven deze gansche samenleving staat lokkend de gestalte van Christus, zooals de Christus-figuur van Andes afsteekt tegen de blauwe lucht en aldoor spreekt van den vrede — en deze Christus roept in de wereld, dat *als* allen zich voor Hem buigen wilden en weerloos nedervielen voor Zijn verlossersgenade, de ure zou slaan, waarin de hemelverhouding der algemeene weerloosheid zich over de gansche aarde spreiden ging."

Is uit het voorgaande gebleken, dat de Overheid tot handhaving van den Staat en tot bescherming van de haar door God toevertrouwde goederen recht en roeping heeft zoo noodig het zwaard te hanteeren en daarvoor de onderdanen tot den krijgsdienst te verplichten, dan blijft nog over de vraag welke houding de Overheid heeft aan te nemen, wanneer de onderdaan in zijn *geweten* overtuigd is, daaraan niet te mogen medewerken. Men heeft gevoeld, dat hier eene oplossing moest worden gezocht. We staan hier op staatsrechtelijk terrein.

Dr Kuyper schreef reeds in „Ons Program" over de uitnemendheid der conscientie: „Deze uitnemendheid ontleent de conscientie daaraan, dat ze, van oogenblik tot oogenblik, rechtstreeks de aanraking aan 's menschenziel is van Gods heilige tegenwoordigheid."

De conscientie kan misbruikt worden als huichelachtig voorwendsel of de conscientie kan dwalen, maar liever noodeloos voor een *verkeerde* conscientie uit den weg te gaan, dan ook slechts één enkele maal een *goede* conscientie te onderdrukken. „Tienmaal beter een Staat, waarin enkele zonderlingen een tijdlang door misbruik van de conscientievrijheid zich zelf belachelijk kunnen maken, dan zulk een, waarin men, om deze excentriciteiten te voorkomen, de *conscientie zelve* dorst aanranden.

En daarom staat het bij ons bovenaan, als heilige, als onomstootelijke regel: zoodra een onderdaan zich op zijn conscientie beroept, wijke de Overheid uit eerbied voor het heilige terug.

Dan dwinge ze nooit.

Noch tot eedsaflegging. Noch tot den krijgsdienst. Noch tot schoolbezoek. Noch tot vaccinatie of wat dies meer zij."

Dit werd geschreven in 1878 ter toelichting van het program der antirevolutionaire partij, waarin voorkwam (art. 4) dat de Overheid als dienaresse Gods gehouden is tot verheerlijking van Gods Naam en diensvolgens o. m. in de conscientie, voor zoover die het vermoeden van achtbaarheid niet mist, een grens behoort te erkennen voor haar macht. Later is daaraan toegevoegd „en haar uitspraak met name geen afbreuk doet aan de handhaving van 's lands onafhankelijkheid." Hieruit blijkt wel, dat toen scherper in het oog is gevat, dat het beroep op de conscientie zou kunnen leiden tot een toestand, waarin de Overheid die ook heeft te handelen volgens *hare* conscientie, niet meer in staat zou zijn hare taak te vervullen.

Nadat bij de laatste grondwetsherziening een artikel werd opgenomen, luidende: „Bij de wet worden de voorwaarden genoemd, waarop wegens ernstige gewetensbezwaren vrijstel-

ling van den krijgsdienst wordt verleend", heeft de Regeering een wetsontwerp te dezer zake ingediend, dat in 1923 wet is geworden.

Het is uiteraard niet de bedoeling die wet hier te bespreken, echter dienen enkele opmerkingen te worden gemaakt omtrent den *staatsrechtelijken grondslag* en de *draagwijdte*.

De wet wenscht een uitweg te openen voor hen die, op grond van hunne overtuiging, dat zij den evenmensch niet mogen dooden, ook wanneer dit ingevolge overheidsbevel geschiedt, *gewetensbezwaren* hebben tegen den militairen dienst; twee groepen worden onderscheiden n.l. degenen die gewetensbezwaar hebben alleen tegen den directen strijd met de wapenen en degenen, die gewetensbezwaar hebben tegen *elken* militairen dienst, welken ook, omdat zij bv. bij den hospitaaldienst toch middellijk steun zouden verleenen aan het oorlogvoeren, hetwelk tot *gevolg* heeft het doen dooden van den evenmensch, al doen zij dat zelf niet. Zij kunnen, nadat de in de wet genoemde procedure is gevolgd en hunne gewetensbezwaren zijn erkend, voor wat de eerste groep betreft, belast worden met militairen dienst, die niet gericht is op strijd met de wapenen, b.v. hospitaaldienst; voor wat de tweede groep betreft, ontheven worden van den militairen dienst en te werk worden gesteld bij een anderen tak van Staatsdienst. De te vervullen dienst is dan respect. 8 en 12 maanden langer dan de te vervullen militaire dienst anders zou hebben geduurd.

De wet strekt zich dus niet uit b.v. tot anarchisten, die uit volle overtuiging gehoorzaamheid aan de Overheid meenen te moeten weigeren. Wellicht zou men te hunnen aanzien van „gemoedsbezwaren" kunnen spreken, maar „gewetensbezwaren" hebben zij niet. Het groote verschil is, dat degenen, die onder de wet vallen, overigens de Overheid gaarne in allen deele gehoorzaam willen zijn, doch *in dit geval* zulks volgens de uitspraak van hun geweten niet *kunnen*; de politieke dienstweigeraars willen juist *niet* de overheid gehoorzaam zijn: *hun* bedoelen is ongehoorzaamheid en verzet en daarvoor mag de Overheid niet wijken.

Bij de behandeling van het ontwerp heeft Prof. Anema in de Eerste Kamer een belangrijk betoog gehouden vooreerst over den *staatsrechtelijken grondslag*. In korte woorden saamgevat komt het hierop neer : Uitschakelende degenen, die tegen elke staatsorde of tegen een bepaalde staatsorde gekant zijn, dient de vraag overwogen of de Overheid kan en mag terugtreden tegenover personen die zich in het algemeen aan haar orde onderwerpen, maar ten aanzien van een bepaald punt wegens gewetensbezwaren gehoorzaamheid meenen te moeten weigeren. Men zou geneigd zijn die vraag bevestigend te beantwoorden, waar heilige conscientiebezwaren staan tegenover het dagelijksch bedrijf van de Overheid. Men zij echter voorzichtig, want het zou kunnen zijn, dat de Overheid dan in hare taak ernstig zou te kort schieten ; men denke aan de actie van de Wederdoopers.

In de geschiedenis is het probleem steeds bezien *van den kant van het individu ;* het is noodig de zaak ook te bezien *van den kant van de Overheid.*

De Christenen zijn steeds in aanraking gekomen met eene heidensche, althans met een vijandig gezinde Overheid ; vergde de Overheid dingen, die men meende niet te moeten doen, dan legde men de norm aan : men moet Gode meer gehoorzaam zijn dan den menschen. Practisch bleef de toepassing tot een klein terrein beperkt nl. wanneer de Overheid door machtsmiddelen wilde dwingen tot pertinente en onmiddellijke verloochening van God zelf en van de belijdenis van Zijn Naam ; dan werd gehoorzaamheid geweigerd. — Ook Calvijn leert, dat men met het grootste geduld en met de grootste lijdzaamheid de straffen had te dragen, die de Overheid onrechtvaardig oplegde in het geloof, dat God ten slotte zelf recht zou doen. — Dat was dus van den kant van den onderdaan.

Van den kant van de Overheid bezien, sta voorop, dat ook *zij* haar conscientie heeft. Zij heeft haar van God opgelegde taak. Denkt men zich nu het geval, waarin de Overheid staat met een onmiddellijk Goddelijk gebod voor *haar* con-

scientie, en daartegenover het individu met *zijn* conscientie, met het gebod van Godswege dat hij niet anders handelen mag, dan is er een ernstig conflict, waarin de Overheid moet praevaleeren en het individu in gehoorzaamheid de straf moet ondergaan. Een volstrekte plicht voor de Overheid om voor conscientiebezwaren uit den weg te gaan, bestaat dus niet. Dat neemt niet weg, dat voor het gevoel hier iets hokt, omdat volgens het gevoel het religieuze leven verre boven het dagelijksch bedrijf van de Overheid staat.

Het menschelijk leven staat onder verschillende ordeningen: de godsdienstige, die de verhouding tusschen God en menschen bepaalt, de zedewet, die beslist over het goede en het kwade, en de rechts- en sociale ordening. De Overheid beweegt zich bij de vervulling van haar taak alleen op het derde terrein ; op dat terrein heeft zij, geleid door de beginselen van Gods wet, uit te maken wat positief recht of onrecht zal zijn. Welke is nu de grond, dat bij een conflict als werd geschetst, die rechtsordening den voorrang heeft boven de zooveel fijnere religieuze en zedelijke ordening ? Alleen deze, dat de rechtsordening onmisbare voorwaarde is voor het fungeeren van de beide andere. Wil er een religieus leven opbloeien, wil fijner zedelijk leven zich ontwikkelen, dan is allereerst noodig een vaste rechtsorde. Bij eene volstrekte tegenstelling mag de Overheid dan ook niet uitwijken, wanneer zij door terug te treden haar taak niet zou kunnen vervullen ; staat anderzijds voor haar geweten niet met beslistheid vast, dat zij geroepen is op een bepaald punt gehoorzaamheid af te dwingen, dan is het plicht de gewetensbezwaren van den onderdaan te eerbiedigen en daarvoor uit den weg te gaan.

Het betoog van Prof. Anema betreffende den staatsrechtelijken grondslag van het wetsontwerp is eene breede uitwerking van het standpunt, dat ook door de Regeering was aanvaard en dat aldus was omschreven in de Memorie van Antwoord : „De Overheid heeft de haar van God opgelegde roeping te vervullen, ook in het verplichten tot den dienst, dien de handhaving van 's lands onafhankelijkheid vordert, en

wijke slechts voor de uitspraak van het geweten, niet voor afwijkende staats- en maatschappijbeschouwing die gericht is tegen het Overheidsgezag als zoodanig."

Ten aanzien van de *draagwijdte* van het wetsontwerp, voor wat betreft de „gewetensbezwaren", was door de Regeering een standpunt ingenomen, dat in de Memorie van Antwoord nader aldus was geformuleerd :

„Het wetsontwerp is blijkens art. 1 aldus opgezet, dat vrijstelling niet wordt verleend dan aan hem, voor wiens bewustzijn — zij het dan ook, wijl God aan de Overheid het zwaard heeft gegeven, ten onrechte — de vervulling van den dienst een conflict zou doen ontstaan met het gebod : „Gij zult niet dooden." Moet nu echter nog nader de eisch worden gesteld, dat het conflict ook door den betrokkene zelf als van godsdienstigen aard wordt beschouwd, dat m. a. w. hij den Goddelijken oorsprong van het evenbedoelde gebod uitdrukkelijk erkent ? De ondergeteekenden zouden meenen, dat zoover niet moet worden gegaan, doch dat voldoende is, dat het gebod als norm met volstrekt gezag zich aan den betrokkene oplegt."

Hierover heeft zich een uitvoerig debat ontwikkeld, waarin de Regeering bij monde van Minister Heemskerk haar standpunt nader heeft toegelicht. en waarbij, tegenover degenen die beperking zouden wenschen tot de gewetensbezwaarden die zich beroepen op de wet Gods, o. m. werd aangevoerd : „Ten eerste, dat een ongeloovige door een gebod Gods, al beseft hij den Goddelijken oorsprong niet, zich toch gebonden kan achten, en ten tweede, dat de bezwaren zoowel van den geloovige als van den ongeloovige, zich in dit verband op het Goddelijk gebod beroepende, wel eerbiedwaardig zijn, maar dat hun bezwaren toch niet juist kunnen worden geacht, omdat zij de Goddelijke opdracht aan de Overheid, om de wapenen te dragen, voorbij zien." Verder werd gewezen op Rom. 2 : 14 en 15.

Ook ten aanzien van dit gedeelte van het vraagstuk werd

door Prof. Anema positie genomen aan de zijde der Regeering, en ook hier geeft hij in een ruime uitwerking rekenschap van zijn standpunt.

Hij maakt zich los van etymologische, wijsgeerige of godsdienstige omschrijving en neemt eene omschrijving van „gewetensbezwaar" naar de beteekenis die het woord onder het volk heeft nl. „zoodanig bezwaar, dat gevoeld wordt als berustend op een gebod van hoogeren aard, afkomstig van een hoogere macht dan die het gebod uitvaardigde en waartegen men zich i. c. wil verzetten, een gezag dat zoo volstrekt bindend is, dat elk ander gezag daarvoor wijken moet." In dit verband zijn er practisch drie stroomingen : 1e. dat de Overheid alleen mag wijken voor godsdienstige bezwaren ; 2e. dat de Overheid ook moet wijken voor bezwaren van zedelijken aard ; 3e. dat de Overheid bovendien moet wijken voor politieke, pacifistische, maatschappelijke bezwaren.

Rekent men enkel met godsdienstige bezwaren, dan zal men niet bereiken wat men bereiken wil, want het woord „godsdienst" heeft een zeer ruime beteekenis ; dan zou men daaronder ook moeten begrijpen bezwaren van theosophischen, van pantheïstischen of anderen religieuzen aard. Rekent men enkel met positief Christelijke bezwaren, en zou men de norm willen invoeren, dat de bezwaren moeten zijn gegrond op de Heilige Schrift, dan zal dit in een gemengden Staat als den onzen tot een geestelijk privilege moeten leiden, hetgeen niet te aanvaarden is.

Maar het is ook niet juist, want ook de bezwaren, die voortvloeien uit de zedewet, ook wanneer die niet bewust is gegrond op de belijdenis van den levenden God, zijn als zoodanig te respecteeren. Deze moeten worden geëerbiedigd, omdat zij voldoen aan de vereischten van gewetensbezwaren, omdat zij worden gevoeld als een bevel van een macht hooger staande dan het Staatsgezag. In den Brief van Paulus aan de Romeinen wordt geleerd, dat bij gebreke van kennis van God en Zijn Woord de heidenen door de zedewet, die in hun geweten spreekt, nog een hoogeren maatstaf voor de onder-

scheiding van goed en kwaad hebben, al is die maatstaf natuurlijk niet volstrekt betrouwbaar.

Wat de bezwaren der derde groep aangaat, deze worden in den regel ontwikkeld op grond van overwegingen, die spelen op het terrein van den Staat zelf. Wanneer de Overheid ook daarvoor zou willen terugtreden, komt men tot onaanvaardbare conclusies. De politieke en sociale overtuiging beweegt zich op het rechtelijk terrein, waarop een eigen organisatie is gegeven om tot eene solutie te komen. Die organisatie strekt er toe om te komen tot de normen van positief recht. Zoo'n norm is de norm van dienstplicht, resultaat van een wettelijk en wettig precédé van rechtsvorming. Het zou abdicatie van het Staatsgezag zijn om daarvoor uit den weg te gaan.

De samenvattende conclusies waren — en ik noem ze hier, omdat ze ruimere beteekenis hebben dan alleen voor gewetensbezwaren tegen den dienstplicht:

1e. Bij volstrekte noodzakelijkheid om gehoorzaamheid af te dwingen ter volvoering van haar roeping van Godswege, krachtens haar geweten, mag de Overheid geen enkel bezwaar, ook geen godsdienstig bezwaar, ontzien.

2e. Bij ontstentenis van die noodzakelijkheid ontzie de Overheid godsdienstige en zedelijke bezwaren als gegrond op een hoogere orde dan de hare.

3e. Voor rechtelijke bezwaren ga zij nooit of nimmer uit den weg.

Ook de houding van de Overheid tot den onderdaan is onderworpen aan de inwerking van het Christendom op het natuurlijke leven.

Moge het probleem van Christendom en cultuur steeds meer worden opgelost in den zin dat het Christendom zijn roeping vervulle, opdat de komst van het Koninkrijk van Christus ook in deze bedeeling worde bevorderd en Gods Naam verheerlijkt worde.

KRONIEK.

Een bijeenkomst in de Engelsche kerk. — Beteekenisvolle verklagen. — Een boek voor minstens een eeuw. — Afscheid.

Het „Handelsblad" van Zondagmorgen 13 Juni, gaf een merkwaardig verslag. We lezen daarin als volgt:

„Gistermiddag is te Amsterdam in de Engelsche Kerk op het Bagijnenhof met eenige plechtigheid aan dr. Geelkerken aangeboden een album met eenige honderden handteekeningen van personen van verschillende belijdenis: handteekeningen van gereformeerden waren voor dit doel opzettelijk niet gevraagd.

Om halfvier werd dr. Geelkerken met zijn echtgenoote door den voorzitter der bijeenkomst, den heer M. van Wichen, die het initiatief tot deze huldiging had genomen, binnengeleid; onmiddellijk daarna bracht mevr. Annie van Beek-Ristjouw (met begeleiding op het orgel door den heer F. Kloek uit Hilversum) het „Benedictus qui venit in nomine Domini", van Joh. Ad. Hasse, ten gehoore. Hierop bood de heer Van Wichen met een korte toespraak het album dr. Geelkerken aan.

De heer v. W. zeide, dr. Geelkerken toe te spreken namens de meest uiteenloopende richtingen en overtuigingen op christelijken bodem, maar buiten de Geref. Kerken. Spr. herinnerde er voorts aan, dat eendracht in godsdienstzaken in ons sectarisch land zeldzaam plegt te zijn en dat alleen een krachtige drijfveer haar tot stand kan brengen. Spr. noemde het geen wonder, dat zulk een sterke beweegreden ontstond na de ontstellende berichten van de Synode. Deze kerkelijke vergadering bracht door haar pauselijke uitspraak de gewetens-

vrijheid in het gedrang. Tegenover zulk een bloedarmoedig Christendom past, zegt spr., slechts één houding: die van principieele standvastigheid.

Spr. herinnert dan aan het Wilhelmuslied en zegt dan: Met dat schild en in dat betrouwen hebt gij, dr. Geelkerken, uw manhaftigen strijd voor het levende geloof gestreden. Gij verkoost een onbezwaard geweten voor God boven de valsche gerustheid te Zion. Met kracht en met vastheid hebt gij het goed recht uwer godsdienstige overtuiging onverdroten verdedigd. Het album, dat spr. thans aanbood, zoo zeide hij, is een tot een bode geworden stroom van sympathiebetuigingen uit alle oorden, ook uit het buitenland. Verder vermeldde spr., dat mej. Nellie ten Have de opdracht teekende; de heer J. H. Kersten calligrafeerde de namen.

Aan het slot van zijn rede haalde spr. aan, wat menschen van verschillende overtuiging het comité schreven.

Nadat de heer Kloek weder het orgel bespeeld had, kreeg dr. Geelkerken het woord.

Spr. is sterk getroffen door deze huldiging en wenscht niet een „rede" te houden, zooals het programma vermeldt, maar wel een woord te spreken uit het hart. Spr. weet dat er zijn, die zijn komen op deze bijeenkomst afkeuren, doch dr. G. meent deze gelegenheid niet voorbij te mogen laten gaan, om allen, die hem sympathie en medeleven hebben betoond, te danken. Doch in de eerste plaats dankt spr. God, die hem, toen het er op aankwam, kracht heeft gegeven zich alléén knecht van God te gevoelen en niet van menschen. Hij verzoekt de ongeveer honderd aanwezigen, ieder in eigen kring, dezen dank wel te willen overbrengen. Spr. wijst in dat verband op de gedenkplaat in deze kerk, waarop geschreven is: „One in Christ".

Nadat de voorzitter, de heer Van Wichen, den medewerkers dank had gebracht, werd de bijeenkomst met zang van mevr. v. Beek en met het gemeenschappelijk zingen van „Een vaste burcht is onze God", besloten; onmiddellijk na de rede

van dr. G. hadden de aanwezigen eerst nog spontaan aangeheven: „Dat 's Heeren zegen op U daal".

Ten slotte werd de keurig uitgevoerde album voor de aanwezigen ter bezichtiging gesteld. Het draagt op zijn rood lederen band het woord „Sympathie"; de opdracht luidt: „Voorjaar 1926. Aan Dr. J. G. Geelkerken V. D. M. betuigen zijn hierachter genoemde landgenooten hun hartelijke sympathie met zijn manhaftigen strijd voor het levende geloof."

Terecht zegt Ds. Lindeboom in „de Heraut", dat men de vraag kan doen, wat bedenkelijker is, dat deze hulde wordt geboden, of wel dat ze wordt aanvaard.

Dr. Geelkerken heeft zich eens jegens een verslaggever van „de Telegraaf" erover uitgelaten, dat de menschen op de tram, conducteurs en dergelijke hem zoo vaak bedankten... enzoovoorts. Welnu, het kan hem misschien niet onwelvallig zijn, dat ik nu ook eens vertel, wat ik van een trambeambte hoorde. Deze man, met wien ik voor een half jaar een gesprek had over Dr. G. en die toen beweerde, dat deze zoo „gemeen" werd behandeld, een gesprek waarbij hij duidelijk liet merken, dat hij socialist was, sprak me verleden week weer aan. Ik ken hem nog vanuit een vorige gemeente, en dus spreekt hij me aan met „dominee"...... de Amsterdammer zegt anders gemeenlijk „meneer", wanneer hij niet van je richting is.

„Dominee" zoo zei hij, „weet U nog, dat ik voor ruim een half jaar eens me zoo warm gemaakt heb voor dominee Geelkerken?"

„Inderdaad" zei ik, en ik dacht: m'n lieve man, begin nou asjeblieft niet weer......

„Nou" ging hij verder, „dan wil ik U nu wel zeggen, dat U gelijk hebt gehad met uw oordeel......"

„????"

„Kijk eens dominee, wanneer wij als socialisten in 1903 Kuyper een album hadden aangeboden, dan had U gelijk gehad, wanneer U hem als leider had weggetrapt. En wanneer

menschen buiten onzen kring, liberalen of kerkelijken of ook wel communisten aan Pieter Jelles of aan Polak een album aanboden met sympathie-betuigingen, dan zouden we zeggen: ruk maar op kerel... U hebt achteraf beschouwd toch wel gelijk gehad... Menschen, die door „buitenstaanders" gehuldigd worden, kunnen in eigen kring geen leider zijn."

„Ja, nu is het bij ons wel iets anders — er is ook een gemeenschappelijke band in Christus, ook met andersdenkenden, zoolang ze maar belijders zijn", zoo waagde ik op te merken...

„Kom nou dominee", zei de man „alsof het niet in dit geval juist een punt betrof, waar met die andere christenen precies de verschilpunten liggen... Zoo stom is U nou toch ook niet, dat weet U toch ook wel, dat voel ik zelfs... Nee hoor, het mooie is me van dien dominee Geelkerken af..."

Alzoo sprak de man op de tram, naar wiens woorden velen gaarne luisteren......

Van beteekenis is een verklaring door den kerkeraad van Rotterdam gepubliceerd. Ze luidt als volgt:

„Naar aanleiding van vragen, die gedaan zijn, constateert de kerkeraad opnieuw, dat al onze predikanten, ook zij, die medegewerkt hebben aan de brochure „Ons aller moeder", zich geheel geconformeerd hebben aan de beslissingen van de Asser Synode.

Mochten er zijn, die op grond van deze brochure zouden meenen, dat de bedoelde beide predikanten de bijzonderheden uit het Paradijsverhaal disputabel willen stellen, dan spreekt de Kerkeraad uit, dat daartoe, hun vrijwillig gegeven verklaring gehoord, alle grond ontbreekt."

In aansluiting daarmee wijzen we op een publicatie van de classis Amsterdam, waaruit blijkt, dat ook Dr. Wielenga zich heeft „geconformeerd" en allerminst de gedachte wil voeden, dat hij nu nog een beroep op „Ons aller moeder" in den zin van pro-Geelkerken en contra-Assen, zou toestaan.

Immers de classis sprak het uit, dat de bekende brochure geschreven was vóór de synode, en dat dus een beroep op

haar niet opging, en dat blijkbaar ook de schrijvers van die brochure zich hadden geconformeerd aan Assens besluiten. Waar Dr. Wielenga ter vergadering van deze classis aanwezig was, en waar hij tegen deze uitspraak niet protesteerde, blijkt, dat inderdaad de schrijvers van de bedoelde brochure, die zeker wel voeling met elkander zullen hebben gehouden, niet meer mogen worden gebruikt, als vechtmiddel in den zoo langzamerhand niet-meer-mooien strijd.

Dit is een heel gewichtige fase in het geding evenwel. En een te noteeren feit. Niet omdat zij, die in de nabijheid van de betrokken broeders leefden, anders zouden hebben verwacht, maar wel, wijl „men" bij „de bezwaarden" nogal eens iets anders beweerde en vermoedde.

Een buitengewoon belangrijke gebeurtenis uit de afgeloopen maand mogen we niet onvermeld laten. Het is de verschijning van de „Gereformeerde Homiletiek" van den Eindredacteur van ons tijdschrift.

Dit groote, kloeke, werkelijk subliem uitgevoerde werk zal zeker wel in geen enkele boekenkast ontbreken eer we een paar maand verder zijn — voor zoover althans die boekenkasten staan in de studeerkamers van gereformeerde predikanten.

Het is hier natuurlijk niet de plaats om een recensie van dit werk te geven. Maar wel kunnen we zeggen, dat er voor ons nu één „Homiletiek" is. Na den bloeitijd van de gereformeerde theologie is er op homiletisch erf geen werk verschenen, dat zoozeer belangrijk is als dit boek. En het zal m. i. zeker een eeuw, en wellicht langer, het werk van leidende beteekenis zijn.

Laten we dat nu ook waardeeren.

In vroeger eeuwen waren boeken zoo ontzaglijk veel duurder dan thans. Nu is het mogelijk om een boek, dat voor de eeuwen is geschreven, en dat is uitgegeven in een vorm, die ook de eeuwen kan verduren, binnen het bereik is van elke predikants-beurs.

Ook de meelevende gemeenteleden, die belang stellen in de predikkunde, kunnen dit boek evenwel op elk bladzij volgen. Ook zij zullen het zeker gaarne hebben.

Het verheugt me buitengewoon, dat ik met het wijzen op zulk een werk mijn arbeid als ,,kroniekschrijver'' kan neerleggen.

Want dit zal wel de laatste ,,kroniek'' zijn, die ik in ons tijdschrift schrijf. Mijn benoeming, die juist heden bekend werd, dwingt mij, alles wat niet in onmiddellijk verband staat met de studierichting, die, althans in de eerste jaren, al mijn kracht zal vragen, terzijde te stellen.

Zoo zal ik ook deze kroniek ,,vaarwel'' zeggen......

Daarin is iets, dat mij pijn doet.

Ik had dit werk liefgekregen. Sinds November 1920 mocht ik het doen. Ik weet, dat er héél veel gebrekkigs was in mijn werk. Ik dank de lezers, die steeds welwillend mijn zes bladzijden hebben willen ontvangen.

En ik hoop voor sommigen tenminste *iets* te zijn geweest.

Blijve Gods gunst verder met ons Tijdschrift!

J. WATERINK.

RECENSIËN.

G. Kittel. **Die Probleme des palästinischen Spätjudentums und das Urchristentum.**
W. Kohlhammer. Stuttgart.

Onze Heiland is in Kanaän geboren en heeft in Palestina gepredikt en gewerkt. Zijn apostelen waren Palestijnsche Joden, die het eerst in Palestina de Kerk gesticht en het Evangelie verkondigd hebben. En wel is de apostel Paulus te Tarsus geboren, maar hij werd als een Pharizeër opgevoed, en te Jerusalem onderwezen door Gamaliël. Voor de kennis van het oudste Christendom, en voor het rechte verstaan van de N. Testamentische geschriften is het daarom van groot belang, het Palestijnsche Jodendom en zijn beschouwingen, verhoudingen enz. destijds, te kennen. Maar waaruit moet die kennis verkregen worden? W. Bousset e. a. beperkten zich tot de apocalyptische litteratuur van het latere Jodendom, maar teekenden daardoor ook een onvolledig en dientengevolge onjuist beeld, en gaven daarmede in verband ook weer eene foutieve voorstelling van het oudste Christendom en zijne ontwikkeling. Zelfs E. Schürer liet den Talmud en de oude Midraschim ter zijde. Ten deele beter deden in vroeger eeuwen mannen als de Buxtorfü, Lightfoot, Schöttgen, Wettstein e. a., hoewel ook hun werken thans niet meer voldoende zijn. Nu is van hoog belang het werk van Strack-Billerbeek: *Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch.*

In zijn bovengenoemd werk zet G. Kittel de noodzakelijkheid van de bestudeering van de Rabbijnsche litteratuur voor het juiste verstaan van het N. Testament uiteen, en wijst hij het gebrekkige en onjuiste van werken van Bousset e. a. aan. „Sie ist völlig einseitig an der Apokalyptik gebildet", S. 133.

Beide, „Jesus sowohl als das Judentum seiner Zeit, haben ihre Wurzel in der alttestamentlichen Frömmigkeit", S. 124. En het bizondere en kenmerkende van het onderwijs des Heeren en van het oudste Christendom tegenover het Jodendom destijds ligt niet in bepaalde leeringen aangaande eed, echtscheiding, barmhartigheid, den gulden regel enz. „Der jenige Punkt, an dem das Neue und Andere im Urchristentum in die Erscheinung tritt, ist wieder nicht die Lehre Jesu, sondern die Person Jesu : sein persönliches Sendungsbewusstsein, das Bewusstsein der in seiner Person gegebenen Gegenwart der Sohnschaft und damit der in seiner Person gegebenen Gegenwart der göttlichen Gnade, darum aber : der Gottesgegenwart für den Sünder", S. 135 f.

Dit werk van G. Kittel kan door zijne bespreking van werken van Bousset, Weinel, Gressmann, W. Bauer e. a. doen zien, hoe licht vooroordeel invloed op de studie uitoefenen kan, en een onzuiver beeld van het oudste Christendom doen teekenen, en de N. Testamentische geschriften verkeerd doen uitleggen. Daardoor wekt het op tot zelfstandigheid van onderzoek en oordeel ook tegenover hen en hun beweringen. Wat buiten het N. Testament gevonden wordt, kan wel van groot nut zijn voor het verstaan van het N. Testament, maar is tegenover den inhoud van het N. T. toch steeds slechts van ondergeschikte waarde. Het kan alleen maar *hulpdienst* verrichten, en moet ook daartoe nog met groote voorzichtigheid gebruikt worden. Dit geldt natuurlijk ook de Rabbijnsche litteratuur. Het N. Testament moet hoofdzakelijk gekend worden door bestudeering van eigen inhoud, en bezien in eigen licht.

Ter zake van de Canoniek van het N. Testament is van waarde, wat G. Kittel opmerkt tegen veler meening, dat de brief van Jacobus wel een *vertaling moet* zijn (S. 28 f., 58 f.), en wat hij schrijft inzake het Evangelie naar Johannes, S. 45 ff., en betreffende de geschriften van Lucas, S. 51 ff. Interessant zijn de Bijlagen over „het rad der geboorte", Jac. 3 : 6, en over „het graf van Jozef in den Nijl", S. 141—194, die

kunnen doen zien, hoe voorzichtig men moet zijn met het concludeeren uit mogelijkheden tot werkelijkheden.

Deze studie is zeer de kennisneming waard, en kan vormend en verhelderend werken.

S. GREIJDANUS.

De drooglegging van Amerika. Door *Ds. H. Enserink* van Zuidwolde (Gr.)

Uitgave v. d. Prov. Bond Groningen v. Afd. v. d. Geref. Ver. voor Drankbestrijding. — N. van Huizen, Groningen.

In deze brochure, een overdruk van artikelen, door Ds. Enserink in de N. Pr. Gr. C. geschreven, wordt de heilzame uitwerking van de „drooglegging van Amerika" in het licht gesteld, en aangedrongen op drankbestrijding en geheelonthouding. Gaarna beveel ik dit uitnemende geschriftje aan, en vereenig ik mij met den mensch van Ds D. van Dijk van Groningen in het „Voorwoord" : „Laat deze brochure ... veel verkocht, gelezen en bestudeerd worden ; en geve de Heere zelf daarover Zijn zegen......"

S. GREIJDANUS.

Om het behoud van den zegen. Een woord aan geloovigen. Door *A. Zijp.* Amsterdam.

De Schrijver bedoelt de blijdschap des geloofs, en dringt voor het behoud daarvan aan op gebed om den H. Geest, maar heeft, blijkens blz. 11, van dit komen des H. Geestes eene bizondere opvatting. Dit werkje is de voorlooper van een ander, waarin „een meer uitvoerige behandeling van de oorzaken van het verval der Kerk sinds de tweede eeuw, en de oorzaken der latere steeds weer voortgaande verbrokkeling der Kerk" gegeven zal worden, en dat als vierde punt bespreken zal : „Een dubbele dwaling door de Hervorming gehandhaafd."

S. GREIJDANUS.

ONTVANGEN BOEKEN.

Js. van der Linden. Waarom zijt gij lid eener Gereformeerde Kerk? Zevende Druk.

Den Haag. Bootsma & Co. Marcelisstraat 64 Scheveningen.

K. Schilder. De Openbaring van Johannes en het sociale leven. Tweede druk.

Delft, W. D. Meinema, 1925.

H. Mulert. Konfessionskunde. Erste Hälfte.

Giessen. A. Töpelmann, 1926.

Amy Carmichael. Mimosa. Uit het Engelsch vertaald door J. H. Kuyper.

Den Haag. J. N. Voorhoeve. 1926.

Dr C. van Gelderen. De boeken der Koningen I. Deel van de Korte Verklaring.

Kampen, J. H. Kok, 1926.

Dr A. van Veldhuizen. Lukas de Medicijnmeester.

Kampen, J. H. Kok, 1926.

Dr A. Noordtzij. Palestina.

Kampen, J. H. Kok.

Dr. W. Geesink. Van 's Heeren Ordinantiën. Deel II.

Kampen, J. H. Kok.

Dr. J. Waterink. Inleiding tot de theoretische paedagogiek. Deel I eerste stuk.

Zeist, G. J. A. Ruys, Uitgeversmaatschappij 1926.

Dr H. W. van der Vaart Smit. Historie en Exegese.

Aalten, N. V. De Graafschap.

I. J. de Bussy. Opstellen.

Amsterdam, J. H. de Bussy,